

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

**Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра соціальної педагогіки та соціальної роботи**

Гайдай Валентина Вікторівна

**«СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНІ»**

спеціальність 231 Соціальна робота

РЕФЕРАТ

бакалаврської роботи
за освітньо-професійною програмою (освітньо-науковою програмою)
«Соціальна робота»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
к.пед.наук, Коляда Тетяна Василівна

Умань – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	9
1.1. Старість як демографічна проблема сучасності	9
1.2. Вікові особливості людей похилого віку у сучасному світі.....	
1.3. Психосоціальні умови старіння як глобальна проблема	16
Висновки до першого розділу	47
РОЗДІЛ 2. ОПТИМІЗАЦІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ ПОХИЛОГО ВІКУ	61
2.1. Організація дослідно-експериментальної роботи з людьми похилого віку.....	61
2.2. Реалізація моделі соціально-педагогічної допомоги особам похилого віку	68
Висновки до другого розділу	75
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	98

У другій половині двадцятого століття істотно змінилася вікова структура населення, яка визначається рівнями народжуваності і смертності і обумовлює частку економічно активного населення, ступінь забезпечення країни трудовими ресурсами. Згідно статистичних даних, чисельність населення похилого віку планети з 1950 року зросла в 5 разів. Вчені говорять про «старіння» суспільства. Соціальна обстановка в сучасному світі, орієнтація на молодість, на активний спосіб життя, філософія досягнень робить цей демографічний шар найбільш уразливим, що в повній мірі стосується і нашої країни. Проблема дослідження психологічних можливостей в старості є не тільки науково актуальною, але й життєво значущою, оскільки традиційно старість сприймають як вік печалі, втрат, туги і страждань від болю, який потенційно таїться в тілі кожної старої людини. У той же час, існує й інший підхід до старості, в якому цей період життя людини розглядають як вік розвитку і вказують на значні відмінності в прояві індивідуальних ознак старіння та доводять можливість продуктивної та щасливої старості. Сам факт, що старіють всі по-різному, вказує на те, що печаль і горе – не єдина доля старості, а згасання – не єдиний шлях змін. Цей вік цікавий також тим, що немає позиції, з якої можна було б дати повну і вичерпну характеристику старості.

Як правило, вживання слів «старість» і «люди похилого віку» несуть в собі негативне семантичне значення. Це дає людям похилого віку відчуття власної непотрібності, що несе в собі деструктивну тенденцію, а також провокує неусвідомлену агресію по відношенню до неминучої старості у більш молодих вікових верств населення. Український пенсіонер має низку особливостей, пов'язаних з його проживанням в країні перехідного періоду. Більшу частину свого життя він прожив при радянському режимі, а власний вікова криза переживає одночасно з ідеологічною, соціальною і економічною кризою в суспільстві. Таким чином, крім вирішення власних вікових завдань, йому необхідно пристосуватися до нових умов життя, які далеко не такі сприятливі, як він очікував. У цьому йому покликані допомогти соціальні

служби і установи різного типу. В силу економічної ситуації довгий час акцент в наданні допомоги орієнтували на матеріальне забезпечення. При цьому соціально-психологічна і соціально-педагогічна допомога виявилися на периферії уваги. У той же час сама реалія «соціальні служби» є відносно новим явищем в історії нашої країни (з'явилися в середині 80-х гт. ХХ століття), вони не мають достатньої теоретичної бази і не готові надавати ефективну соціально педагогічну допомогу літнім людям. Протиріччя між практичною необхідністю в ефективній соціально-педагогічній допомозі і недостатньою теоретичною вивченістю даного питання і визначило вибір теми дослідження: «Соціальна робота з людьми похилого віку».

Сьогодні, виникає необхідність нових орієнтирів, які дозволили б особі похилого віку більш впевнено реагувати на несподівані, часто мінливі умови діяльності у соціумі. Саме з цих причин проблема соціальної роботи з людьми похилого віку стає особливо актуальною. У визначенні того, який саме вік називати літнім, немає єдиної думки. В Американську асоціацію пенсіонерів, яка проголошує себе захисником літніх людей приймають всіх людей старше п'ятдесяти. Європейське регіональне бюро геронтологів Всесвітньої організації охорони здоров'я в 1963 році ухвалило вважати літнім віком у чоловіків період від 60 років до 74, а у жінок з 55 до 74 років, з 75 років настає старість. А. В. Мудрик виділяє період літнього віку з 50 до 60 років [119], далі старість 60-70 років і, починаючи з 70 літнього віку, довгожителство. О.В. Хухлаєва приймає за нижню межу пізнього віку час виходу на пенсію (55-65 років). Згідно пенсійного законодавства в Україні 60-річні українці, які у 2019-му будуть мати від 16 до 25 років стажу, зможуть дозволити собі "заслужений відпочинок" у 63 роки. Ті, у кого набирається менше 16 років стажу, зможуть вийти на пенсію лише у 65. Держава може призначити також тимчасову допомогу у разі, якщо у них не буде 16 років страхового стажу після досягнення 65-річного віку. Згідно з пенсійною реформою, для виходу на пенсію у 60 років українці повинні мати необхідний трудовий стаж. У 2018 році він становив 25 років. Щорічно цей

показник зростатиме на 1 рік, і до 2028 року має досягнути 35 років. Якщо стаж менший – людина зможе вийти на пенсію в 63 або 65 років. У Мінсоцполітики підраховали, що до того часу лише кожен другий українець зможе виконати вимоги щодо стажу. Інші працюватимуть до 63 чи 65 років. Таким чином впродовж наступних 10 років кількість українців пенсійного віку, але без пенсій зростатиме щороку.

В даний час загально визнано, що старість - це тривалий період, повноцінний етап розвитку, такий же, як молодість або зрілість, який має свої вікові завдання і можливості самоактуалізації (Б. Ананьев, Капська, О. Краснова, Т. Семігіна, Г.Сухобская, Е. Солостова О. Хухлаева, і ін.). Велику роль в ступені повноцінності особистісного розвитку людини похилого віку та його соціального функціонування грають суспільство і його соціальні інститути. Глобальне старіння населення ставить складні завдання перед системами соціального захисту всього світу, вирішення яких в Україні ускладнюється через кризову економічну ситуацію.

Аналіз філософської, психологічної, соціологічної і педагогічної літератури показав, що в даний час накопичено певний дослідницький матеріал з проблеми старості. Відзначимо, що головним напрямом в інтеграції знань про літній вік довгий час (до другої половини 90-х років ХХ століття) залишалася біологія старіння. Дослідження біологічних механізмів старіння, профілактики передчасного старіння представлені в працях Г.Бердишева, О. Богомольця, В.Войтенко, І.Давидовскім, В.Дільманом, В.Дискіним, М.Канунго, А.Нагорного, В.Нікітіна, Н. Стражеско, С.Таніна, В.Фролькіс, Д.Чеботарева Щербина та ін.

У Україні проблема соціального захисту населення похилого віку як одного з найбільш постраждалих і беззахисних верств населення стала актуальною в 90-і роки ХХ століття, коли і з'явилися перші роботи про особливості соціалізації та адаптації людей старшого віку (Н. Гудков, В. В.Куценко, С. Марковкіна С. Ровбель і ін.) Аналіз соціально-економічних,

психологічних, правових, естетичних аспектів соціальної політики щодо літніх людей представлений в дослідженнях О. Белоконя, С. Белічевой, І. Зимня, А. Ляшенко, О. Молярко, І. Неретина, Т. Семигіна, та ін. Вивченню якості життя літніх людей присвячені роботи Л. Беляєвой, Н. Козловой, Т. Козловой, Н. Лапіна, Б. Тукумцева.

Проте, не зважаючи на ґрунтовні дослідження проблеми розвитку обдарованості у дітей, питання соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми ще не отримала достатньо широкого обговорення в соціально-педагогічній науці і освітній практиці, що зумовлює актуальність теми нашого дослідження **«Соціальна робота з людьми похилого віку у сучасній Україні»**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Магістерська робота виконана відповідно до наукової теми кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини „Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики” (реєстраційний номер 0111 U 00 75 47).

Мета на основі теоретичного обґрунтування наукової проблеми визначити та проаналізувати соціально-педагогічну роботу з людьми похилого віку з урахуванням їх потреб і індивідуальних можливостей.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні про те, що в сучасній Україні соціальна робота з людьми похилого віку в організаціях нестационарного і напівстационарного типу буде більш успішною якщо в них:

- організація діяльності ґрунтується на реальних потребах і можливостях літніх людей, дозволяє їм брати участь (при бажанні) в тих же видах діяльності, що і в зрілості, розширює зв'язок між поколіннями, акцентує суб'єктність і самостійність літньої людини;

Методологічною основою дослідження є найважливіші філософські положення про загальний зв'язок, взаємозумовленості і цілісності явищ реального світу, положення матеріалістичної філософії, соціології, соціальної психології і педагогіки про взаємодію індивіда і суспільства, про роль соціального середовища в процесі формування особистості, про діяльну та творчу сутність людини; використання принципів системного, гуманістичного та особистісно-діяльнісного підходів.

Проблема, мета і гіпотеза дослідження визначили його **завдання**:

1. Охарактеризувати поняття «старість» та «старіння» як проблему сучасності.
2. На основі аналізу наукових досліджень обґрунтувати вікові особливості людей похилого віку.
3. Охарактеризувати модель соціально-педагогічної діяльності соціального працівника в сучасній Україні.
4. Експериментально перевірити ефективність роботи соціально-педагогічної моделі на практиці.

Об'єкт дослідження – соціально-педагогічна робота з людьми похилого віку.

Предмет дослідження – форми і методи соціальної роботи, які застосовують у процесі соціально-педагогічної діяльності з особами похилого віку.

Для досягнення мети і реалізації завдань дослідження застосовувався комплекс загальнонаукових **методів**: *теоретичні* – аналіз й узагальнення філософської, психологічної, педагогічної літератури для вивчення стану розробленості проблеми соціально-педагогічної діяльності з обдарованими дітьми.; теоретичного обґрунтування базових понять дослідження; *емпіричні* – вивчення й узагальнення досвіду роботи, програмно - нормативних

документів, педагогічне спостереження для додаткової перевірки даних, добір фактичного матеріалу у процесі дослідження; опитування (анкетування, тестування, бесіди); *методи математичної статистики* – для кількісного та якісного аналізу емпіричних даних.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані при організації педагогічної практики студентів педагогічних ВНЗ та під час вивчення навчальних дисциплін «Соціальна геронтологія», „Соціальна педагогіка”, „Технології соціально-педагогічної діяльності”, а також у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження впроваджено у практику роботи Центру соціальної активності для людей похилого віку м. Умані та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Апробація результатів дослідження. Основні концептуальні положення й результати бакалаврської роботи доповідались на науково-практичних конференціях: «Психологія особистісного успіху», «Організація та проведення соціально-педагогічного тренінгу» та ін.

Публікації. Основні положення бакалаврської роботи викладено в 1 тезах науково-методичного семінару.

Структура та обсяг роботи. Бакалаврська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (210 найменувань), 1 додатку на 7 сторінках. Загальний обсяг роботи складає 105 сторінок, із них 82 сторінок основного тексту.

Загальнометодологічною основою дослідження стали положення філософії про сутність комплексного підходу до наукових проблем, про єдність теорії і практики, взаємозв'язку і взаємодії об'єктивного і суб'єктивного, традиційного та інноваційного; ідеї гуманізації і демократизації освіти.

Це підтверджують і результати соціально-педагогічних досліджень останніх десятиліть, які переконливо довели необхідність створення умов для розвитку обдарованих учнів вже на етапі початкової школи, реалізація яких не може бути ефективно здійснена в рамках традиційного навчання.

Проведене дослідження підтвердило в основному висунуту гіпотезу і дозволило зробити наступні висновки.

У ході дослідження характеризувано поняття «старість» та «старіння» як проблему сучасності. Доведено, що у сучасній геронтології літнім віком прийнято вважати період життя людини, який настає після дорослості, хронологічно приблизно в 55-65 років. На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що похилий вік є повноцінним етапом розвитку людини, який також як період дорослості, і ставить перед людиною свої завдання розвитку і має різні варіанти перебігу.

Зміна психосоціального статусу в старості відрізняється від попередніх перш за все звуженням кола можливостей, як фізичних, так і соціальних; і складається з декількох етапів: наступ старості, вихід на пенсію, вдівство. У старості у людини загострюються особистісні риси і емоційний фон, дещо знижується рівень фізичних можливостей і швидкості реакції, незначно знижується якість роботи пізнавальних процесів. Задоволеність життям і успішність пристосування до настання старості залежать в першу чергу від здоров'я. Негативний ефект слабкого здоров'я може пом'якшуватися за рахунок механізмів соціального порівняння та соціальної інтегрованості.

Також важливу роль відіграють матеріальне становище, орієнтація на іншого, прийняття змін. Реакція на вихід на пенсію залежить від бажання залишити роботу, здоров'я, фінансового становища, відносини колег, а також від ступеня запланована догляду. Вдівство, як правило, несе самотність і небажаними незалежність. У той же час воно може дати людині нові можливості для особистісного зростання. При цьому зміст, вкладений в події особистістю, часто є більш важливим, ніж самі ці події. Протягом життя людина виробляє свій власний стиль пристосування до процесу соціалізації, який істотно впливає на те як він буде особа пристосована до процесу старіння і умов, що змінилися психосоціальним умов. Різні автори (К.Рощак, Д.Бромлей, А.Качкін) виділяють від 4 до 8 типів старіння, які ми розділили на дві великі групи: благополучне і неблагополучний. Під благополучним старінням ми розуміємо задоволеність, тобто позитивну її оцінку індивідом при вирішених завданнях даного віку. Психологічними умовами благополучного старіння є: внутрішня потреба бути зайнятим; конструктивна психологічна установка, що включає довіру до інших, оптимістичне ставлення до майбутнього, адекватне сприйняття сьогодення; щодо різнобічні інтереси, націлення не тільки на себе, а й на інших; психологічна незалежність; здатність до особистісно-психологічному творчості; потреба і можливість у вирішенні актуальних завдань розвитку; найбільш значущим умовою, багато в чому визначає б попередніх, є благополучне вирішення завдань вже пройдених етапів життя, тобто сформованість, придбання позитивних якостей кожного етапу.

На підставі теоретичного дослідження обґрунтовано вікові особливості людей похилого віку. У результаті, ми виділили деякі приховані, "ресурсні" можливості повноцінного психосоціального розвитку в похилому віці, такі як: мудрість, або життєвий досвід, нереалізовані потреби духовно-пізнавального, творчого плану, якщо вони сформовані протягом життя, потреба і здатність до зміни, здатність до соціальних контактам і необхідність в них. Зміна психосоціального статусу в старості відрізняється

від попередніх перш за все звуженням кола можливостей, як фізичних, так і соціальних; і складається з декількох етапів: наступ старості, вихід на пенсію, вдівство. У старості у людини загострюються особистісні риси і емоційний фон, дещо знижується рівень фізичних можливостей і швидкості реакції, незначно знижується якість роботи пізнавальних процесів. Задоволеність життям і успішність пристосування до настання старості залежать в першу чергу від здоров'я. Негативний ефект слабкого здоров'я може пом'якшуватися за рахунок механізмів соціального порівняння та соціальної інтегрованості. Також важливу роль відіграють матеріальне становище, орієнтація на іншого, прийняття змін. Реакція на вихід на пенсію залежить від бажання залишити роботу, здоров'я, фінансового становища, відносини колег, а також від ступеня запланована догляду.

Охарактеризовано модель соціально-педагогічної діяльності соціального працівника в сучасній Україні. В результаті аналізу нормативних документів, що регламентують діяльність організацій для літніх людей, досліджень особливостей соціально-педагогічної роботи з людьми похилого людьми в Україні і за кордоном було виявлено наступне.

Встановлено, що для соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку в Україні притаманно наявність великого різноманіття державних, комерційних та громадських організацій, тісно взаємодіючих між собою і пропонують невеликий спектр різноманітних послуг та пільг, істотно варіюється в залежності від рівня, масштабу, і цілей організації. Відвідувачі різних організацій широко залучаються до громадської роботи, в тому числі для інших літніх людей. Велику роль в роботі всіх видів організацій для літніх людей грає community (грумада) і використання мережі Інтернет.

Аналіз даних вітчизняних вчених показав, що при формуванні соціальної політики в Україні необхідно також враховувати такі особливості становища пенсіонерів в сучасній ситуації, як: різке зниження соціального статусу і спадна мобільність пенсіонерів, феномен соціальної смерті;

соціально - психологічну та гендерну нерівність; прийняття більшістю пенсіонерів пасивної життєвої позиції і відкидання ними відбулися в суспільстві змін. Дані обставини вимагають глибокої роботи по формуванню позитивного образу літньої людини і особливо літньої жінки, а також переорієнтація літньої людини на прийняття відповідальності за власне життя і зняття споживчих установок. На підставі теоретичного аналізу та проведеного емпіричного дослідження потреб і можливостей надання соціально-педагогічної допомоги літнім людям в центрі соціального обслуговування м. Умань нами були виділено 6 соціально-педагогічних блоків роботи з людьми похилого віку: інформаційний, психологічний, вітальний (фізичне здоров'я), комунікативний блок, діяльнісно-практичний блок, матеріальна підтримка.

У ході дослідження, експериментально перевірено ефективність роботи соціально-педагогічної моделі на практиці. Проведене дослідження дає підставу зробити висновок, що благополучному старінню сприяють такі умови, які реалізуються в процесі соціально-педагогічної роботи з людьми старшого віку:

- організація діяльності, заснована на реальних потребах і можливостях літніх людей, яка дозволяє їм брати участь (при бажанні) в тих же видах діяльності, що і в зрілості, розширює;

- цілеспрямованість робота по формуванню позитивного образу літнього людино;

- наявність традиційної групової та індивідуальної психологічної роботи з акцентуванням на прийнятті себе, свого життєвого шляху, підвищенні загального фону настрою, навчанні методам психосоматичної регуляції, поряд з формуванням цілісного психологічного клімату організації, який передбачає сприйняття літньої людини як активного суб'єкта власної життєдіяльності;

- цілеспрямованість робота по організації спілкування у спільній діяльності, яка включає підтримку і розвиток постійних об'єднань і тимчасових колективів;

- інформування про особливості здоров'я в літньому віці, навчання самостійної роботи з підтримки фізичного здоров'я, регулярна групова робота в цьому напрямку, навчання основам психосоматичної регуляції.

У галузі геронтопсихології виокремлюють чотири основні напрями дослідження: описовий, заснований на описовому чи феноменологічному рівні знань про старіння, що дозволяє будувати різні класифікації, схеми, стратегії поведінки старих; експериментальна маніпуляція (у вітчизняній науці – контрольні експерименти) - спрямовані на вивчення феномена, явища й виконуються на рівні якісної теорії із застосуванням методів математичної обробки даних; культурно-генетичний, який дозволяє вивчати соціальні проблеми людей похилого віку (ставлення до них або ставлення літньої людини до соціуму) методами опитування, тестування, проєктивними методиками; стратегія втручання (у вітчизняній науці – формувальний експеримент). Сплановані дії, що здійснюються чи пропонуються спеціалістом людям похилого віку, його родині, подружжю тощо. Мета – поліпшення життя літніх або зміна їх поведінки на більш бажану. З цією метою використовують різні тренінги, корекційно-розвивальні програми.

Доведено, що психотерапія в роботі з людьми похилого віку повинна включати як загальні терапевтичні підходи, так і спеціальні методи психотерапії. Серед основних: створення терапевтичного середовища, атмосфери любові і довіри (якщо літня людина живе в родині), співробітництва з обслуговуючим персоналом (у випадку перебування у спеціальному закладі для літніх людей), вироблення позитивних установок до методів лікування і безпосереднього оточення, підвищення психічної й соціальної активності.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне рішення проблеми. Важливим і перспективним видається уточнення загальної концепції соціальної роботи з людьми похилого віку; вивчення варіантів моделювання різних систем соціальної та соціально-педагогічної допомоги літнім людям. Вимагає спеціального наукового осмислення і обґрунтування розробка практичних технологій по окремих блоках соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку; розроблення технологій і методів взаємодії громадських, державних організацій, що займаються проблемами літніх людей.